

સત્સંગ પ્રદીપ

SATSANG PRADEEP

દર મહીનાની ૨૨મી તારીખે નડીઆદથી પ્રકાશિત થતું
શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળનું માસીક મુખપત્ર

Published from Nadiad on 22nd of every Month
Monthly Publication of Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal

વર્ષ : ૬
Year : 6

● ૨૨ - નવેમ્બર - ૨૦૨૧
● 22 - NOVEMBER - 2021

● અંક : ૭
● Issue : 7

આજીવન લવાજમ		સત્સંગ પ્રદીપ		
દેશમાં	રૂા. ૨૫૦-૦૦	વર્ષ : ૬	અનુક્રમણિકા	અંક : ૭
છૂટક નકલ	રૂા. ૫-૦૦			
		ક્રમ	લેખ તથા લેખક	પૃષ્ઠ
<p>“સત્સંગ પ્રદીપ” માં આજીવન લવાજમ, ભેટ, “શ્રી સ્વામિનારાયણ સત્સંગ સેવા મંડળ” ના નામે ડ્રાફ્ટ/ચેક તથા સરનામાં ફેરફાર અંગે નીચેના સરનામે મોકલવા વિનંતી. પંકજભાઈ ડી. ભટ્ટ ૩૦૪, સીલ્વર સ્ક્વેર એપાર્ટમેન્ટ, ૬૪, શ્રીનગર સોસાયટી, દિનેશમીલ રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૦. મો. : ૯૭૨૪૩૧૮૩૭૨</p>		૧. આજનો સુવિચાર		૩
		૨. પ્રત્યક્ષવાદ - ઇશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા		૪
		૩. જય સદગુરુ સ્વામિ..... - દીનેશ વૈદ્ય		૧૦
		૪. વાનમજીનાં દંડ દમંડળ - રમેશચંદ્ર લા. પંડ્યા		૧૭
		૫. સંત - અમૃત - ઉપદેશ		૧૮
<p>“સત્સંગ પ્રદીપ”માં લેખ મોકલવા માટે “તંત્રી”ને કાર્યાલયના સરનામે મોકલવા વિનંતી.</p>				
<p>નોંધ : સર્વે સભ્યો અને “સત્સંગ પ્રદીપ”ના ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે ‘www.satsangsalila.com’ વેબસાઈટ ઉપર પણ ‘સત્સંગ પ્રદીપ’ દર માસે પ્રકાશિત કરવામાં આવશે.</p>				
-: કાર્યાલયનું સરનામું :-				
<p>‘ગુરૂકૃપા’, ઝઘડીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ - ૩૮૭૦૦૧.</p>				
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> વર્ષ : ૬ : અંક : ૭ ૨૨-૧૧-૨૦૨૧ 2 નવેમ્બર-૨૦૨૧ સત્સંગ પ્રદીપ </div>				

શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ! સેવામુક્તિશ્ચગમ્યતામ્ !

સત્સંગ પ્રદીપ

(ટ્રસ્ટ રજિ. નં. ખેડા એ/૨૧૯૭)

આદ્ય પ્રણેતા : પ. પૂ. મોટાભાઈશ્રી ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યા
માનદ્ તંત્રી : અશ્વિનભાઈ બાબુભાઈ શાહ

સં. ૨૦૭૮ કારતક ● કાર્યાલય : 'ગુરૂ પા', ઝઘડીયા પોળ, નાગરવાડા, નડિયાદ-૩૮૭૦૦૧ ● નવેમ્બર - ૨૦૨૧ ● અંક : ૭

આજનો સુવિચાર

“.....શ્રીજી મહારાજ સદા પ્રત્યક્ષ અને પ્રગટ વિરાજમાન છે. એમના આશ્રિતોનો નિત્ય અનુભવ છે અને તેમની (શ્રીજીની) તો અમોઘ પ્રતિજ્ઞા છે કે પોતાનો આશ્રિત, પોતાના ઇષ્ટદેવના વચનમાં દઢ વિશ્વાસ રાખીને તે પ્રમાણે વર્તન કરવા પ્રયત્નશીલ થાય તો એ મહાપ્રભુ, તેની ભૂલો ઉપર કાંઈપણ લક્ષ ન રાખતાં, પોતાના આશ્રિતને આ લોકમાં અને પરલોકમાં સર્વપ્રકારે તન-મન-ધનથી સુખી કરે છે...સ.ગુ. નિષ્કુળાનંદ સ્વામિએ તો પોતાના અમર કાવ્યોમાં ‘અચરતકારી, જીવન જોયા છે’ -એમ સંબોધીને મહાપ્રભુના ગુણ-મહિમા જીવનભર ગાયાં ને પોતાના ઇષ્ટદેવના આશ્રિતોને ગાવા સારૂ તેવાં કાવ્યો મૂકતા ગયા છે.....”

વર્ષ : ૬ : અંક : ૭

૨૨-૧૧-૨૦૨૧

૩

નવેમ્બર-૨૦૨૧

સત્સંગ પ્રદીપ

નોંધ : આ લેખ અ. નિ. ઈશ્વરલાલ લા. પંડ્યાના લેખ સંગ્રહ “નિમિત્ત માત્ર”માંથી લેવામાં આવ્યો છે.

પ્રગટજ્ઞાન, પ્રગટભક્તિ, પ્રગટ ઉપાસના, પ્રગટમુક્તિ અને પ્રગટભગવાન, આ પાંચ સૂત્રોનો નિર્દેશ કે નિરૂપણ, એક માત્ર શ્રીસ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના ધર્મગ્રંથો સિવાય જગતના કોઈ સંપ્રદાયના કોઈ ધર્મગ્રંથમાં કરેલું હોય એમ જણાતું નથી. એ પાંચ, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે પ્રવતવિલા પ્રત્યક્ષવાદનાં મહાસૂત્રો છે. લાંબી અને અટપટી વાત, જ્યારે ટૂંકામાં અસરકારક રીતે અને સાંગોપાંગ કહેવી હોય ત્યારે, તે સૂત્રભાષામાં કરવામાં આવે છે. ઉપર્યુક્ત સૂત્રોમાં, પ્રત્યક્ષવાદની અટપટી વાત ટૂંકામાં, પણ સહજ સમજી શકાય તેવી સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવેલી છે. પોતાને શિક્ષિત અને સંસ્કારી તરીકે ઓળખાવતો વર્ગ, આજે નજરે જોયેલી ન હોય અથવા પ્રત્યક્ષ પ્રયોગથી સિદ્ધ કરી ન હોય એવી કોઈ વાતનો સ્વીકાર કરતો નથી, પણ તેમનો વાદ યા મત પ્રત્યક્ષવાદ તરીકે ઓળખાતો નથી, પણ વૈજ્ઞાનિકવાદ કહેવાય છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે પ્રવતવિલો પ્રત્યક્ષવાદ એ એક વિરલ અને વિશિષ્ટવાદ છે. એનો રહસ્યાર્થ સૌ કોઈએ-ખાસ કરીને સંપ્રદાયના દરેક આશ્રિત સત્સંગીએ સમજવાની જરૂર છે.

પરમેશ્વર પરાત્પર છે, એવું બધાં જ શાસ્ત્રો કહે છે. પણ તે પરાત્પર છે એવું વાંચવા, સાંભળવા યા કહેવા માત્રથી જ અર્થ સમજી કે અનુભવી શકાતો નથી. આ દૃશ્ય પૃથ્વીથી પર, અદૃશ્ય સ્વર્ગાદિ સાત લોક છે; તેથી પર જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશ- એ મહાભૂત રહેલાં છે; તેથી પર વિરાટનારાયણ

વિરાજે છે; તેથી પર મહત્ત્વ, અને તેથી પર પ્રધાનપુરુષ છે; તેથી પર પ્રકૃતિપુરુષ અને માયા વર્તે છે; તેથી પર અંધકાર છે; તેથી પર અધોઉર્ધ્વ પ્રમાણરહિત અને સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું બ્રહ્મતેજ છે; તેથી પર અક્ષર છે અને તેથી પર પરમેશ્વર છે. આમ, પરમેશ્વર અષ્ટાવરણ, માયા અને અક્ષરથી પણ પર, પરમધામમાં “દ્વિભુજ દિવ્ય સદાસાકાર સ્વરૂપે” વિરાજમાન હોવા છતાં, જડ ચેતન સર્વના અણુઅણુમાં વ્યાપીને રહેલા છે. એ જીવપ્રાણી-માત્રના આત્મારૂપીહૃદયમાં સદા સ્થિત છે; એટલે કે, તેની નજીકમાં નજીક રહેલા છે, છતાં તે જ્યાં મન વાણી પણ પહોંચી શકે નહિ એટલે દૂર પણ છે. એ સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર છે; એમની આગળ અક્ષરપર્યંત સૌ કોઈ અસમર્થ છે. એ સર્વના અંતર્નિયામક છે; એ અક્ષર પર્યંત સર્વકોઈના નિયામક છે. એ કર્તા છે, અકર્તા છે અને અન્યથાકર્તા પણ છે; અક્ષરપર્યંત સૌ કોઈમાં, જે કંઈ ઇચ્છાશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ, અને ક્રિયાશક્તિ જોવામાં આવે છે તેના એ એક જ પ્રેરક અને દાતા છે. એ સર્વકોઈના કર્મના ફળપ્રદાતા છે; એ સર્વ કારણના કારણ છે, એ સર્વોપરિ છે; સર્વ અવતારો, એમનામાંથી પ્રગટ થાય છે અને પાછા એમનામાંજ લીન થાય છે. જગતમાં જે કાંઈ વિભૂતિમય, ઐશ્વર્યમય, તેજસ્વી, ચમત્કૃતિપૂર્ણ અને શક્તિશાળી જણાય છે, તે સર્વના એ મહાસ્ત્રોત છે, વિદ્યામાત્રનું એ ધ્યેય છે, સર્વશાસ્ત્રમાત્રનો એ સાર છે. એમનામાં માયિક કોઈ ગુણ નથી એટલે એ નિર્ગુણ કહેવાય છે; પણ એ સકળ કલ્યાણકારી

ગુણથી સદા અલંકૃત છે. એમનો આકાર માયિક નથી માટે એ નિરાકાર કહેવાય છે; પણ એમનું સ્વરૂપતો પરમદિવ્ય પુરુષાકૃતિ છે. અક્ષરપર્યંત સર્વકોઈ પુરુષ કહેવાય છે, પણ એ પુરુષોત્તમ કહેવાય છે. એમને ભજીભજીને અનેક મુક્તપુરુષો એમના જેવું સુખ, ગુણ, ઐશ્વર્ય ને રૂપ ધરાવવા અને એમના પાસે બેસવાને અધિકારી બને છે, પણ એમના જેવા તો એ એક જ રહે છે. એટલે જ સર્વ સત્શાસ્ત્રો, ઉચ્ચ સ્વરે એમને એકમેવાદ્વિતીય કહે છે અને નેતિનેતિ કહીને વર્ણવે છે. પરાત્પર પુરુષોત્તમનારાયણનું આ માનવદષ્ટિની સીમામર્યાદાથી પર એવું પરોક્ષ સ્વરૂપ છે. જગતમાં સર્વત્ર, એ પરોક્ષ સ્વરૂપના જ્ઞાન અને ઉપદેશની વાતો થાય છે, અને એ સ્વરૂપની ભક્તિ ઉપાસના થાય છે. પણ સત્શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષો એક વાત ખૂબ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર કરે છે અને તે એ છે કે, જ્યાં સુધી એ પરોક્ષ સ્વરૂપને પ્રત્યક્ષ કરી ઉપાસવામાં ન આવે, એટલે કે એ સ્વરૂપ અને એ સ્વરૂપે મુમુક્ષુઓને નયનગોચર થાય એવું જે મોહક માનુષી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હોય તે સ્વરૂપ, બન્ને વચ્ચે અભેદ ન અનુભવાય ત્યાં સુધી, લાખ સાધનો કરવામાં આવે તો પણ કોઈનું આત્યંતિક કલ્યાણ ભૂતકાળમાં થયું નથી, આજે થતું નથી અને ભવિષ્યમાં થાય તેવી કોઈ શક્યતા નથી. શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલા પરોક્ષસ્વરૂપ પરમાત્માએ પોતાના ભક્તજનોની પ્રસન્નતા માટે અને તેમને લીલાચરિત્રોની દિવ્ય સામગ્રી પૂરી પાડવા માટે, જે ભગવતીમાનુષીમૂર્તિ ધારણ કરી હોય તે પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું નિશ્ચયાત્મક યથાર્થ જ્ઞાન, તે પ્રગટનું જ્ઞાન કહેવાય છે. એવા જ્ઞાનપૂર્વક એ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપની ભક્તિ ઉપાસના કરવી તે પ્રગટની ભક્તિ ઉપાસના કહેવાય અને એ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપની ભક્તિ ઉપાસનાના પરિણામે પ્રાપ્ત થતું ફળ તે પ્રગટમુક્તિ કહેવાય છે. આ બધી વાતોનું જેમાં સવિસ્તર પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું હોય તેનું નામ પ્રત્યક્ષવાદ યા મત કહેવાય

છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે પ્રવર્તવેલા સંપ્રદાયમાં આ પ્રત્યક્ષવાદ સદા જીવંત અને સનાતન છે. સંપ્રદાયનો આશ્રિત-સત્સંગી તેથી પ્રગટનો ઉપાસક કહેવાય છે.

પણ આજે સ્થિતિ જરા જુદી વર્તાય છે. જ્યારે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ, મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને, સર્વ ભક્તજનોની નજર સામે પ્રત્યક્ષ વિચરતા હતા ત્યારે એ ભક્તજનોને ધ્યાન, ભજન, સ્મરણ અને ઉપાસના માટે બીજી કોઈ મૂર્તિના અવલંબનની જરૂર ન હતી; ભગવતી માનુષીદેહ ધારી રહેલા ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પોતે જ એમની આરાધ્ય ઇષ્ટમૂર્તિ હતા. ત્યારે એમને, મંત્ર, દીક્ષા અને ઉપદેશ માટે, કોઈ આચાર્ય કે ગુરુની જરૂર ન હતી; ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પોતે જ એમના માટે સર્વ આચાર્યોના આચાર્ય અને સર્વ ગુરુઓના ગુરુ હતા. ત્યારે એમને, ભગવદ્કથાવાર્તોના પઠનપાઠન અને શ્રવણવાંચન માટે, કોઈ શાસ્ત્ર કે ગ્રંથની જરૂર ન હતી; ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણના શ્રીમુખનાં વચનજ એમને માટે સર્વ શાસ્ત્રોના સારસમાં અને શિરોમાન્ય હતાં. ત્યારે એમને, ભગવત્સ્વરૂપના જ્ઞાન અને ઉપાસનાના માર્ગદર્શન માટે કોઈ સત્પુરુષની જરૂર ન હતી; ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પોતેજ, એમને માટે, સર્વ સત્પુરુષોના શિરોમણિ સત્પુરુષ હતા. પણ વિ.સં. ૧૮૮૬ના જેઠ માસ પછી, એ સ્થિતિમાં બાહ્યદષ્ટિએ થોડો ફેરફાર થયો હતો, એવું ઇતિહાસની સાખે સ્વીકારવું પડે તેમ છે. ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રે પોતે ધારણ કરેલો મનુષ્યદેહ, ત્રેતાયુગની આયુષ્યમર્યાદા પ્રમાણે રાખીને, તેનો ત્યાગ કર્યો હતો; દ્વાપરયુગના અંતે અને કળિયુગના પ્રારંભમાં, પોતે ધારણ કરેલો મનુષ્ય દેહ એકસો પચીશ વર્ષ સુધી રાખીને પછી તેનો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ત્યાગ કર્યો હતો; તેમ પોતે ધારણ કરેલો મનુષ્યદેહ, ઇશુની ઓગણીસમી સદીમાં, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે, વિ. સં. ૧૮૮૬ના અંત માસમાં

(ઇ.સ.૧૮૩૦માં) એટલે ઓગણપચાસ વર્ષ સુધી રાખીને પછી તેનો ત્યાગ કર્યો હતો. ત્યારે જે મહાપ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો તે એ હતો કે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે જે અખેડ પ્રત્યક્ષવાદનાં મૂળ, ભારતીય ધર્મજગતની વિશાળ અને વૈવિધ્યપણું ભૂમિમાં ઊંડાં નાંખેલાં હતાં તે અને જે અદ્વિતીય પ્રગટોપાસના પ્રવર્તાવી હતી તે, એમના અંતર્ધાન થયા પછી પણ વિદ્યમાન રહ્યાં છે-આજે પણ રહેલાં છે કે કેમ ? આ મહાપ્રશ્નનો આશ્રિત સત્સંગીઓએ જુદો જુદો જવાબ આપેલો છે-આજે આપે છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે જ્યારે, અમદાવાદ, ભુજ, વડતાલ, ધોલેરા, જૂનાગઢ અને ગઢપુરમાં મંદિરો બંધાવીને તેમાં સ્વહસ્તે પોતાનાં વિવિધ સ્વરૂપોની તથા વડતાલમાં વધારામાં પોતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી ત્યારે, એ મૂર્તિઓમાં પોતે નિરંતર રહેશે અને ભક્તજનોના સર્વભાવો-મનોરથો પૂરા કરશે એવું વચન આપેલું હતું. તેના આધારે કેટલાક કહે છે કે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ, આજે પોતાની મૂર્તિરૂપે સંપ્રદાયમાં પ્રત્યક્ષ વિચરે છે; બીજા કેટલાક કહે છે કે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે, પોતે લખેલી શિક્ષાપત્રીને પોતાની શબ્દ પ્રતિમા તરીકે ભારપૂર્વક ઓળખાવેલી છે; એટલું જ નહિ પણ જ્યારે પોતાની નવ મૂર્તિઓ કરાવી ત્યારે તેમાં શિક્ષાપત્રીની પણ એક મૂર્તિ (હરિલીલામૃત કલશ ૮, વિ. ૩૬) તૈયાર કરાવી હતી; એ હકીકતનો આધાર બતાવીને કહેવામાં આવે છે કે, શિક્ષાપત્રી અને એના જેવાં સંપ્રદાયનાં પ્રમાણિત સત્શાસ્ત્રોરૂપે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ, સંપ્રદાયમાં આજે પ્રત્યક્ષ વિચરે છે. આ બન્ને માન્યતાઓ અર્ધ સત્ય છે. તેથી આ વિલક્ષણ પણ સ્વાભાવિક પ્રશ્નનો સંપ્રદાયનાં પ્રમાણિત શાસ્ત્રો અને પ્રજાલિકા સંમત જવાબ, આશ્રિતસત્સંગી માત્રે, સમજી લેવાની જરૂર આજે છે તેવી પહેલાં કદી ન હતી.

પોતે પૃથ્વી ઉપરથી અંતર્ધાન થાય તે પછી

પણ સંપ્રદાયનું પોષણ થતું રહે અને તેની દિનપ્રતિદિન ઉન્નતિ થતી રહે, તથા આશ્રિત સત્સંગીમાત્રને આત્મશ્રેય માટે યોગ્ય પણ સદ્ગુણ અવલંબન મળતું રહે અને તેનું પોષણ અને રક્ષણ થતું રહે એ સારું ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે ત્રણ ગૂઢ સંકલ્પોદ્ધારા કેટલાંક ચિરંજીવી મહાકાર્યો કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. આ હકીકત સત્સંગિજીવન પ્રમુખ સંપ્રદાયનાં સત્શાસ્ત્રોમાં સવિસ્તર જણાવેલી છે-સંપ્રદાયમાં સર્વત્ર એ પ્રસિદ્ધ છે. એમાં પહેલો સંકલ્પ હતો, સંપ્રદાયના વિસ્તીર્ણ ક્ષેત્રમાં જુદાં જુદાં સ્થળે, સાદાં પણ ભવ્ય મંદિરો બનાવી તેમાં પોતાની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરવી; બીજો સંકલ્પ હતો પોતે પ્રવર્તાવેલા સંપ્રદાયનું આચાર્યપદ-ગુરુપદ, ધર્મદેવના કુળના ગૃહસ્થપુરુષમાં પરંપરાના ધોરણે પ્રસ્થાપિત કરવું; અને ત્રીજો સંકલ્પ હતો, પોતાની જીવનલીલાને અક્ષરદેહ આપે એવા ઉત્કૃષ્ટ ધર્મશાસ્ત્રની શતાનંદમુનિ પાસે રચના કરાવવી. આ ત્રણ ગૂઢ સંકલ્પો સાથે જે એમણે જે ચોથો ગૂઢ આનુષંગિક સંકલ્પ કર્યો તે એ હતો કે, નિષ્કામ, નિર્લોભ, નિઃસ્વાદ, નિઃસ્નેહ અને નિર્માન એ પાંચ વર્તમાનના પાલનમાં પૂરા શૂરા અને ભગવત્સ્વરૂપના ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયથી સદા સુસજ્જ એવા અખેડ સાધુ બ્રહ્મચારી સત્પુરુષોનાં મંડળો તૈયાર કરવાં. આ ગૂઢ સંકલ્પોના સ્વાભાવિક પરિણામરૂપ અને તે સાથે સંપૂર્ણ સુસંગત એવો એક બીજો નિર્ણય એ જાહેર કર્યો કે, પોતે પ્રતિષ્ઠાપિત મૂર્તિ, પોતે પ્રસ્થાપિત કરેલી આચાર્યપરંપરા, પોતે પ્રતિપાદિત કરેલાં શાસ્ત્રો અને પોતે દીક્ષિત કરેલા સાધુ બ્રહ્મચારી સત્પુરુષો- એ ચારના સંયુક્ત સ્વરૂપદ્વારા પોતે સંપ્રદાયમાં સદા પ્રત્યક્ષ વિચરશે.

અત્રે સહજ પ્રશ્ન એ થાય છે કે, એક ને બદલે ઉપર જણાવેલા ચારના સંયુક્તરૂપમાં ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પ્રત્યક્ષ વિચરશે, એવું શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે ? મૂર્તિરૂપે અને શાસ્ત્રરૂપે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં પ્રત્યક્ષ વિચરે છે એમ

કહેવા-માનવામાં શું પ્રત્યવાય છે ? ભગવદ્માર્ગના યાત્રિક માટે, ઇષ્ટ ઉપાસ્ય અને ધ્યેય સ્વરૂપની મૂર્તિ, આચાર્ય, સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ એ ચાર પ્રાણાધાર તત્ત્વો છે. મોક્ષની સિદ્ધિ માટે, આ ચાર પાયાનાં અંગોનું સંયુક્ત અવલંબન અનિવાર્ય છે. આ ચાર પૈકી એક પણ અંગની ખામી હોય-યા મુમુક્ષુ એકની પણ અવગણના કરે તો, મોક્ષની સિદ્ધિ દેખીતી રીતે જ ન થઈ શકે યા વિલંબિત બને. જ્યારે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ, સ્થૂળ દષ્ટિએ પણ, સર્વના નયનગોચર વર્તતા હતા ત્યારે તો, ભગવાનમાં આ ચારે સ્વરૂપનો એક સાથે સમાવેશ થઈ જતો હતો, ત્યારે તે ખરેખર *Four-in-One* હતા; પણ એ અંતર્ધાન થતાં અને એ ચારે સ્વરૂપો, સ્થૂળ દષ્ટિએ અલગઅલગ સ્થાપિત થતાં, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે એ ચારના સંયુક્ત સ્વરૂપદ્વારા પોતે પ્રત્યક્ષ વિચરશે એવું કહેલું છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કે, આ ચારેય સ્વરૂપોમાં અન્યોન્યાશ્રયપણું પ્રવર્તે છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પ્રત્યક્ષ મનુષ્ય સ્વરૂપે જે ચાર પ્રકારની કામગીરી, ભક્તજનોના કલ્યાણ માટે કરતા હતા તે, આ પહેલાં જણાવ્યું છે તેમ આજે, આ ચાર સ્વરૂપ વચ્ચે વહેંચાયેલી છે. એકલી મૂર્તિદ્વારા થવા મૂર્તિ અને શાસ્ત્રદ્વારા ભગવાન પ્રત્યક્ષ વિચરે છે એમ સમજવામાં આવે તો, કેટલીક ન પૂરાય એવી ખામીઓ ચાલુ રહે છે. મૂર્તિમાં, મૂર્તિનો ભાવ ન રહે પણ ભગવાન પોતે જે સામે વિરાજે છે એવો પરમદિવ્યભાવ વર્તે તેવા પ્રસંગે તો, તે ભક્ત સાથે વાતચીત કરે છે; ભક્ત અર્પણ કરે તે પૂજન, અર્ચન અને ભોજનથાળનો પણ સ્વીકાર કરે છે. પણ એ અલૌકિક સ્થિતિ, દેખીતી રીતે જ, સર્વ સામાન્ય ન હોઈ શકે. સામાન્ય રીતે તો મૂર્તિ, મૂર્તિ પ્રમાણે જ વર્તે છે. એટલે કે, એ સીધી વાતચીત કરતી નથી કે કોઈ ને મંત્રદીક્ષા અને ઉપદેશ આપતી નથી. એટલે, ધ્યાન, ભજન, દર્શન, સેવન અને

ભક્તિ કરવા માટે, ભગવાન, મૂર્તિ દ્વારા પ્રત્યક્ષ છે, એમ સમજવું ઘટે છે. એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કે, એ મૂર્તિ, પોતાના ઇષ્ટ આરાધ્યદેવનીજ હોવી જોઈએ અને જેની પ્રતિષ્ઠા ભગવાને પોતે જ કરી હોય અથવા જેમને એ કાર્ય માટે એમણે લેખી અધિકાર આપેલો છે એવા ધર્મદેવના કુળના ગૃહસ્થ પુરુષ આચાર્યે જેની પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તે મૂર્તિ દ્વારાજ ભગવાન પોતે આજે પ્રત્યક્ષ છે, એમ સમજવું જોઈએ. આચાર્ય સિવાય, બીજા ગમે તેવા બ્રહ્મનિષ્ઠ ત્યાગી કે ગૃહસ્થ ભક્તપુરુષે જેની પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તે મૂર્તિ, આશ્રિતનું પ્રમાણિત ધ્યેય સ્વરૂપ ન જ હોઈ શકે; એટલે તે દ્વારા ભગવાન પ્રત્યક્ષ વિચરે છે એમ ન માનવું જોઈએ. આ સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે જે નવ પ્રકારની મૂર્તિઓને પોતાના સ્વરૂપ તરીકે પોતે બનાવડાવી પ્રમાણિત કરેલી છે તેજ ધ્યેય અને ઉપાસ્ય સ્વરૂપ ગણાવું જોઈએ. પતિવ્રતાની ભક્તિની સિદ્ધિ માટે પણ આ પ્રકારની ધ્યેયનિષ્ઠા અતિ આવશ્યક છે.

ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પોતે આશ્રિત મુમુક્ષુને મંત્રદીક્ષા આપતા હતા; પોતે ધર્મનિયમનું પાલન કરતા હતા તથા સર્વ આશ્રિત સત્સંગી પાસે તેનું પાલન કરાવતા હતા; અને સંપ્રદાય તથા તેના આશ્રિતોની ઉન્નતિ થાય અને ગૌરવ વધે એવાં કાર્યો એ પોતે કરતા હતા અને આશ્રિતો પાસે કરાવતા હતા. પોતાનું આ કાર્ય, તેમણે પોતાના અંગત પ્રતિનિધિ તરીકે પોતાના પિતા ધર્મદેવના કુળના ગૃહસ્થ પુરુષમાં આચાર્ય તરીકે વિધિવત્ પ્રસ્થાપિત કરેલું છે; એટલે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ, સંપ્રદાયમાં આચાર્યદ્વારા પણ પ્રત્યક્ષ વિચરે છે, એમ દઢ માનવું-સમજવું ઘટે છે. લોકવ્યવહાર દષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો પણ, ભગવાને પોતે જન્મ ધારણ કરીને જે કુળનું મહાગૌરવ કરેલું છે અને જેને પોતાના કુળ તરીકે અપનાવેલું છે તેજ કુળના ગૃહસ્થ પુરુષો, સંપ્રદાયના બન્ને વિભાગમાં

આચાર્યપદે આજે બિરાજે છે, એટલે જેને સામાન્ય રીતે લોહીની સગાઈ એટલે અંગત સગાઈ અને સંબંધ કહેવામાં આવે છે તે પણ સંપૂર્ણ જળવાઈ રહે છે. એ દષ્ટિએ પણ આ સમજણ યોગ્ય અને હિતાવહ ગણાય. પોતાને શિક્ષિત-અલબત્ત વધારે પડતા શિક્ષિત તરીકે ઓળખાવતા કેટલાક આશ્રિત સત્સંગી, “ધર્મદેવના કુળના” એ શબ્દોનો અનર્થ કરે છે અને કહે છે કે, “ધર્મદેવ વ્યક્તિના નહિ પણ ધર્મ શુભગુણના કુળના” એવો એનો અર્થ કરવો જોઈએ. પણ આ અર્થ દેખીતી રીતે જ સંપ્રદાયના સર્વમાન્ય ઇતિહાસથી વિરુદ્ધ અને તેથી મનઃકલ્પિત છે. વળી, શિક્ષાપત્રી, દેશ વિભાગનો લેખ અને સત્સંગિજીવન એ ત્રણ ધર્મશાસ્ત્રો દ્વારા સંસ્થાપિત આચાર્યસંસ્થા માટે, એ પૂર્વગ્રહ અને સ્વાર્થદૂષિત હીણવૃત્તિ ધરાવે છે, એવું એ કપોળકલ્પિત અર્થ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. અત્રે બીજી પણ સ્પષ્ટતા કરવી ઘટે છે અને તે એ કે, સંપ્રદાયમાં આ સિવાય, જો બીજા કોઈ પુરુષ આચાર્ય તરીકે વર્તતા હોય અને મુમુક્ષુને મંત્રદીક્ષા આપતા હોય તો, તે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે માન્ય કરેલા સિદ્ધાંત અને પ્રજ્ઞાલિકાથી દેખીતી રીતે જ વિરુદ્ધ છે, એમ સમજવું જોઈએ.

મુમુક્ષુ માટે ભગવદ્કથાવાર્તા જીવનદોરીરૂપ છે. જીવનનો જેટલો સમય, ભગવાનની કથાવાર્તા સિવાય બીજી ગ્રામ્ય કથાવાર્તા કરવામાં જાય છે તે નિર્થક તો જાય છે, પણ તેના પરિણામે સંસૃતિના વિષયકનો ભરડો વધારે મજબુત થાય છે. સત્શાસ્ત્રો, ભગવાનના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે અને તેમનાં લીલાચરિત્રોની કથા કહે છે; એટલે મુમુક્ષુ આશ્રિત સત્સંગી માટે, સત્શાસ્ત્રો તો જીવનનું અમૃત કહેવાય. તેથીજ, નિર્ગુણ સ્થિતિની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલા અને પરમહંસ ત્યાગી માત્રના ગુરુ ગણાતા ગર્ભ યોગીશ્વર શુકદેવજી પણ ભગવાનનાં લીલાચરિત્રોનું સદા ગાન કરે છે; ચૌદ લોકમાં રોકટોક સિવાય વિચરતા નારદજી પણ એ લીલાચરિત્રોનું નિત્ય ગાન કરે છે. જગતમાં શાસ્ત્રો-સત્શાસ્ત્રો તો ઘણાં છે, પણ તેમાં જે સત્શાસ્ત્ર, પોતાના

ઇષ્ટ ઉપાસ્ય સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરતું હોય અને તેમનાંજ લીલાચરિત્રોનું ગાન કરતું હોય તેમાંજ, આશ્રિત સત્સંગીએ આસક્ત હોવું જોઈએ. ભગવત્કથાવાર્તાનું પઠન-પાઠન અને શ્રવણવાંચન તો આશ્રિતોનું જીવનરસાયન છે. ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે તેથી જ કહ્યું છે કે, જ્યાં શ્રદ્ધા, પ્રેમ અને આદરપૂર્વક ભગવાનની કથા, વાર્તા અને કીર્તન થતું હોય ત્યાં પોતે હંમેશાં રહે છે. રામાયણની કથા થતી હોય ત્યાં હનુમાનજી અવશ્ય ઉપસ્થિત હોય છે, એવી લોક વ્યવહારમાં માન્યતા છે; તે પણ આ સત્યનું જ સૂચન કરે છે. એટલે, ભગવત્કથાવાર્તા થતી હોય ત્યાં ભગવાન સાથે એમના ભક્તો પણ હાજર હોય છે. વળી, ઉપનિષદોમાં શબ્દનું બ્રહ્મ તરીકે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. બ્રહ્મનાં અનેક સ્વરૂપોમાં, શબ્દબ્રહ્મ યા નાદબ્રહ્મ એ પણ એક સ્વરૂપ ગણેલું છે. ભગવાનની મૂર્તિનું, ભગવાને પ્રસ્થાપિત કરેલા આચાર્યનું અને ભગવાનના ભક્ત સત્પુરુષોનું માહાત્મ્ય સત્શાસ્ત્રોમાંથી જ સમજી શકાય છે. એટલે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે કહ્યું છે કે, જે સત્શાસ્ત્રોથી સંપ્રદાયની અને તેના આશ્રિતોની પુષ્ટિ થાય છે-એટલે કે શિક્ષાપત્રી, દેશ વિભાગનો લેખ, વચનામૃત, સત્સંગિજીવન વગેરે સત્શાસ્ત્રો દ્વારા, પોતે સત્સંગમાં સદા પ્રત્યક્ષ વિચરશે.

ભગવાનની મૂર્તિ હોય, ભગવાનના અંગત પ્રતિનિધિ ગણાતા આચાર્ય હોય, ભગવાનના સ્વરૂપનું સુંદર શબ્દોમાં વર્ણન કરતાં સત્શાસ્ત્રો પણ હોય, પણ એ ત્રણેયનો મહિમા જેવો છે તેવો પોતે સમજીને જીવનમાં આચરનાર અને આશ્રિત મુમુક્ષુને બરાબર સમજાવનાર અને દેહ અને દૈહિક બીજી બધી ઇષ્ટાઓનો ત્યાગ કરીને એક માત્ર ભગવાન માટે જ સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરનાર ભક્તપુરુષો-સત્પુરુષો, ન હોય તો, ઘરમાં ભોજન તૈયાર હોય છતાં ઘરનો ધણી ભૂખે મરે, તેવી સ્થિતિનું સર્જન થાય. એટલા માટે, ભગવાને કહ્યું છે, “જ્યાં મારા ભક્ત સંત હોય છે ત્યાં હું પણ રહું છું.” એટલે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે કહ્યું છે કે, સત્સંગમાં પોતે

સત્પુરુષદ્વારા સદા પ્રત્યક્ષ વિચરશે. પણ અત્રે ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે છે કે, જગતમાં ભક્તપુરુષો-સત્પુરુષો તો ઘણા હોય છે, પણ જે ભક્ત પુરુષે-સત્પુરુષે, ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પાસે યા તેમણે પોતે સ્વમુખે લેખિત અધિકાર આપેલો છે એવા પોતાના પિતા ધર્મદેવના કુળના ગૃહસ્થપુરુષ આચાર્ય પાસેથી, વિધિવત્ મંત્રદીક્ષા લીધેલી હોય અને જે એમના આદેશોનું યથાવત્ પાલન કરતો હોય એવા સત્પુરુષોને અનુલક્ષીને જ ઉપર્યુક્ત વાત કરેલી છે. એવી રીતે જે દીક્ષિત થયેલો હોય તેજ સંપ્રદાયનો સત્પુરુષ ગણાય છે; અને એવા સત્પુરુષ દ્વારાજ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ સત્સંગમાં પ્રત્યક્ષ વિચરે છે, એવું દઢ માનવું-સમજવું જોઈએ.

ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે, અત્યંત કૃપા કરીને, જે અનુપમ પ્રત્યક્ષવાદનું પ્રવર્તન કરેલું છે,

તેની આ આછી રૂપરેખા છે. શાસ્ત્રકારો અને સત્પુરુષોએ ઉચ્ચ સ્વરે ગાઈબજાવીને સ્પષ્ટ જાહેર કરેલું છે, “પરોક્ષથી ભવતણો પાર કદી આવતો નથી”, તેથી “પ્રગટ ઉપાસનાજ સૌથી મોટી છે.” એમણે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક વચન આપેલું છે કે, જે પ્રગટ ભગવાનને ભજે છે-ઉપાસે છે, તેના “અઘતણા ઓઘ તત્કાળ નાશ પામે છે, સર્વગ્રંથિઓ ગળી જાય છે અને તેના સર્વ સંતાપો ટળી જાય છે.” અને તેનાં “સર્વકર્મો બળી જાય છે.” પણ એમણે એ સાથે સ્પષ્ટ શરત પણ મૂકેલી છે કે, આજે જે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, મૂર્તિ, આચાર્ય, સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ એ ચારના સંયુક્ત સ્વરૂપદ્વારા “પ્રગટ પ્રમાણ અંતરજામી” સમજીનેજ સત્સંગ કરે છે, તેજ પ્રગટનો ઉપાસક કહેવાય છે અને તેજ સઘ સેવામુક્તિનો અધિકારી છે.

નિલકંઠવર્ણીને પોતાના શિષ્ય કરી દીક્ષા આપી સ.ગુ. રામાનંદ સ્વામીએ તેમનું નામ સહજાનંદસ્વામિ પાડ્યું. ત્યાર બાદ થોડા સમય પછી સ.ગુ. રામાનંદસ્વામી ભગવાનના ધામમાં ગયા. ત્યારબાદ ટૂંક સમયમાં પોતાના બધા શિષ્યોને ધર્મપ્રચાર અને સત્સંગ કરાવવા માટે સહજાનંદસ્વામિએ અલગ પ્રદેશોમાં મોકલ્યા અને પોતે પણ ભૂમિ પર વિચરણ કરી લોકોને ભગવત વાર્તા કરી મોક્ષનો માર્ગ બતાવતા. પરંતુ થોડો સમય જતાં શ્રીજી મહારાજે પોતાના સર્વાવતારીપણા નો નિશ્ચય દ્રઢ કરાવવા સારુ સમાધિ પ્રકરણ ચલાવ્યું. સમાધિમાં પ્રથમ તેઓને પોતાપોતાના ઇષ્ટદેવના દર્શન થતા અને ત્યારબાદ તે સ્વરૂપો પોતાની નજર સમક્ષ પ્રત્યક્ષ શ્રીજી મહારાજના સ્વરૂપમાં સમાઈ જતા દેખાતા અને સમાધિમાંથી જાગ્રત થયા બાદ તેઓ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના આશ્રિત બની જતા.

આવી સહજ સમાધિની વાત ફરતી ફરતી મુક્તાનંદસ્વામી જ્યાં કચ્છ-ભુજમાં હતા ત્યાં તેમની જાણમાં આવી. માણસને સમાધિ અવસ્થા સુધી પહોંચવા કેટલી મહેનત કરવી પડે તેની સ્વામીને ખબર હતી. કેટલી બધી અવસ્થામાંથી પસાર થયા પછી સમાધિ અવસ્થા માણસને પ્રાપ્ત થાય છે. સમાધિ એ માનવ જીવનની એક અમુલ્ય પ્રાપ્તિ છે અને એ અવસ્થાએ પહોંચાનારા વિરલા કોઈક જ હોય એમ સ્વામીની દ્રઢ માન્યતા હતી. સહજાનંદસ્વામિનો આ રીતે જ પોતાના ગુરુ રામાનંદસ્વામીના સ્થાપેલા સત્સંગને પ્રચાર કરવાનો રસ્તો હોય તો તે અંતે જતા ખોટો સાબિત થશે અને પોતાના ગુરુના નામને અને તેમની કીર્તિને કલંક લાગશે એવા વિચારોને કારણે મુક્તાનંદસ્વામિ નિરાશ અને નારાજ થઈ ગયા. તેઓ ભારે દુઃખી અવસ્થામાં રહેવા લાગ્યા અને

એક દિવસ આ વાતો સહજ ન થતા સહજાનંદસ્વામિને ઠપકો આપવા અને પોતાના ગુરુ રામાનંદસ્વામીએ આપેલી શિખામણો અને ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાની સલાહ આપવા સહજાનંદસ્વામિને મળવા નીકળી ગયા. તે વખતે સહજાનંદસ્વામિ ફરતા ફરતા ગામ મેઘપુર મધ્યે વિરાજમાન હતા અને મુક્તાનંદસ્વામી તેમની ભાળ મેળવી ત્યાં તેમની પાસે આવ્યા. સહજાનંદસ્વામિ તો અંતર્યામી હતા અને તેઓ મુક્તાનંદસ્વામીનું આમ અચાનક તેમની પાસે આવવાનું કારણ જાણતા હતા. છતાં ઉદાસ અને દુઃખી મુક્તાનંદસ્વામીને જોઈને શ્રીજી મહારાજે નમ્રતાથી તેઓના સમાચાર પૂછ્યા. હૃદયમાં ભારેલા અગ્નિ જેવો અસંતોષ તો સ્વામીને હતો જ તેથી ઉંચા સ્વરે ઠપકો આપતા સ્વરમાં મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા.

“આપને આપણા ગુરુ રામાનંદજીએ કેટલી બધી ઉંચી આશાઓ અને અપેક્ષાઓ સાથે અમારા ગુરુપદે તેમના પછી સ્થાપન કર્યા છે. અમે પણ આપની પાસેથી ભગવદ્વાર્તાનો પ્રચાર એવી જ સરળતાથી કરશો એવી અપેક્ષાઓ રાખી છે. પરંતુ, અમારા સાંભળ્યામાં આવ્યું છે કે આપે તો આપની પાસે સત્સંગ કરવા આવનાર ગમે તેવી વ્યક્તિઓને તેના નાત, જાત જોયા વગર સીધી સમાધિ જ કરાવી દો છો અને તેને સમાધિમાં તેઓના ઇષ્ટદેવો અને ત્યારબાદ તે તમામ આપના સ્વરૂપમાં સમાઈ જાય એવા દર્શન કરાવી આપના આશ્રિત કરો છો. પણ આ બધું પાખંડ છે અને આવા ફેલ-ફતુર કરી આપ લોકોની આસ્થા સાથે વિશ્વાસઘાત કરો છો. ભવિષ્યમાં લોકોને સમાધિ પરથી વિશ્વાસ ઉઠી જશે. તેથી આપ આ બધા ધર્મીંગ બંધ કરી શાંતિથી આપણા ગુરુ શ્રીરામાનંદજીએ બતાવેલ માર્ગ ઉપર ચાલી ભગવાનની વાતો-સત્સંગ કરો.”

આટલું કહેતા મુક્તાનંદસ્વામી ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ ઉપર નારાજ થઇ ગયા. સહજાનંદસ્વામિ માર્મિક હાસ્ય કરી બોલ્યા કે આપને જે માહિતી મળી છે કે અમે સમાધિ કરાવીએ છીએ તે જેટલી સાચી છે તેટલી જ લોકોને થતી સમાધિ પણ સાચી છે. મુક્તાનંદસ્વામીનું મન આ માનવા તૈયાર ન હતું પરંતુ સહજાનંદસ્વામિએ જે સહજતાથી અને મક્કમતાથી જવાબ આપ્યો, તેથી થોડા મૂંઝવણમાં મુકાયા. તે જ વખતે સહજાનંદસ્વામિએ પોતાની સામે બેઠેલા લોકોને સમાધિ કરાવી અને મુક્તાનંદસ્વામીને તેની ખરાઇ તપાસવા વિનંતી કરી. મુક્તાનંદસ્વામી થોડું વૈદું જાણતા હતા અને તે જ્ઞાનને આધારે બધાના નાડી-પ્રાણ તપાસ્યા અને સમાધિ સાચી લાગી. છતાં આટલી સરળતાથી સમાધિ થઇ જાય તે વાત એમના ગળે ન ઉતરી અને ત્યાંથી નારાજગી અને મૂંઝવણ અનુભવતા ચાલ્યા ગયા.

બીજે દિવસે સવારે ઉઠી જ્યારે નિત્યક્રમ કરી ન્હાવા માટે નદી તરફ ગયા ત્યારે રસ્તામાં તેઓને ગુરૂ રામાનંદજીએ દર્શન આપ્યા. તેઓને જોઇ મુક્તાનંદસ્વામી ગદ્ગદ થઇ ગયા, તેમના મોઢા પરની મૂંઝવણ જોઇ રામાનંદસ્વામી બોલ્યા કે “હે મુક્તાનંદ, મેં તને કહેલું કે હું તો ડુગડુગી વગાડનારો છું અને ખેલ કરનારો તો હવે પછી આવે છે એનો અર્થ તને હજી ના સમજાયો ?” પછી ગુરૂ રામાનંદજીએ પોતે કોનો અવતાર હતા તે જણાવી કહ્યું કે, આ તો પૂર્ણપુરુષોત્તમ, સર્વ અવતારના અવતારી સ્વયં નારાયણ છે. એ વાત વિગતવાર અને વિસ્તારથી સમજાવી મુક્તાનંદસ્વામીની ગેરસમજ દુર કરી સાચી હકીકત જણાવી અને પોતે કોણ છે, તથા તેમની ગાદીએ બેઠા છે તે સહજાનંદસ્વામિ કોણ છે, તેની વિગતે ખુલાસાવાર વાત જણાવી. રામાનંદસ્વામીની કુણાદ્રષ્ટિથી તેમનો બધો ભ્રમ દૂર થઇ ગયો અને આ સહજાનંદસ્વામિ પોતે કોણ છે એની સાચી ઓળખ થઇ અને તેનો સંપૂર્ણ પરિચય આપણને આ આરતીના પ્રાર્થના પંક્તિમાં અનુભવાય

છે. પૂર્ણ પુરુષોત્તમને ઓળખવામાં પોતાનાથી થયેલ ભૂલ બદલ ખુબ પસ્તાવો થયો. આ ભુલ બદલ પોતાના ગુરૂ રામાનંદસ્વામીની માફી માગી અને પછી એકદમ પ્રસન્નચિત્ત થઇ સ્નાન વિધિ પરવારી જ્યાં સહજાનંદસ્વામી બેઠા હતા ત્યાં આવ્યા. પોતાની સાથે તેમની પૂજા કરવાનો સામાન પણ લઇને જ આવ્યા હતા. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના ચરણોમાં મસ્તક મુકી રડી પડ્યા, પોતાની ભૂલનો પશ્ચાતાપ હતો, સહજાનંદસ્વામિએ તેમને ઉઠાડ્યા અને પોતાની છાતીસરસા બાથમાં લઇ ભેટ્યા. પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ તેઓની પ્રેમથી પણ એક અલગ જ પ્રકારના વિશ્વાસ, સમજણથી પૂજા કરી અને સામાન્યતઃ જે માન્યતા છે તે મુજબ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની સૌ પ્રથમ અને લગભગ દરેક મંદિરમાં દરેક વખતે ગવાતી પ્રાર્થના (આરતી) સહજભાવે રચના થઇ ગઇ. આ આરતીની રચનાના ચોક્કસ સમયની સાચી માહિતી નથી પરંતુ આજ સમય હશે એમ પ્રચલિત છે. આ આરતીના શબ્દો વાંચ્યા અને સમજ્યા પછી એટલું ચોક્કસ લાગે કે ગુરૂ રામાનંદસ્વામીએ મુક્તાનંદ સ્વામીને આ સહજાનંદસ્વામિ કોણ છે, અને શા માટે તેઓ આ પૃથ્વી પર આવ્યા છે, તે સમજાવવા માટે સમય તો લીધોજ હશે.

હવે પછીના આ લેખમાં આપણે પ્રથમ આરતીમાં રહેલા આર્તભાવ અને તેની રચના વિષે સમજવા પ્રયત્ન કરીશું આ આરતીની પંક્તિઓમાં રહેલા ભાવના ક્રમને ધ્યાનમાં લેવા જેવા છે. આરતીની પ્રથમ પંક્તિ આ પ્રમાણે ઉદ્બોધન સ્વરૂપે છે.

**જય સદગુરુ સ્વામિ પ્રભુ જય સદગુરુ સ્વામિ ।
સહજાનંદ દયાળુ બળવંત બહુનામી ॥ (૧)**

આરતીની શરૂઆત ‘જય સદગુરુ સ્વામિ’ એ શબ્દથી થઇ છે તેથી આપણા સંપ્રદાયના થોડા અને ઇતર સંપ્રદાય કે ધર્મના મોટાભાગના લોકો, ખાસ કરીને ઇતર ધર્મચાર્યો, એવો અર્થ કરે છે કે સહજાનંદસ્વામિ કે જેને આ સંપ્રદાયવાળા ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ કહે છે તે તો એક મોટા સદગુરુ

એટલે કે ગાદીપતિ હતા પણ ભગવાન ન હતા. જ્યારે ઉપરોક્ત હકીકત સ્પષ્ટ જણાવે છે કે આ આરતીના રચયિતા મુક્તાનંદસ્વામીના ગુરુપદે તે વખતે સહજાનંદસ્વામિ બિરાજમાન હતા અને તેમને ઓળખવામાં પોતાનાથી થયેલ ભૂલના પશ્ચાતાપને કબુલ કરી તેમને માફ કરવાની ભાવનાથી રચાયેલ પ્રાર્થના તેમણે પોતાના ગુરુને ઉદ્દેશીને કરેલી તેથી આરતીની શરૂઆત 'જય સદગુરુ સ્વામિ' એમ કરવામાં આવી છે. આ સદગુરુ એટલે પોતાની સમક્ષ પ્રત્યક્ષ બિરાજમાન સહજાનંદસ્વામિ જ પણ અન્ય કોઈ નહીં તે પણ પોતે સ્પષ્ટ કર્યું. અને ત્યાર પછીના ત્રણ શબ્દો 'દયાળુ', 'બળવંત' અને 'બહુનામી' એ રામાનંદસ્વામીએ પોતાને સહજાનંદસ્વામિ કોણ તે કરાવેલ ઓળખાણનો પરિચય આપે છે. ઉપરોક્ત ત્રણે શબ્દો ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ કે તેઓના અવતાર સ્વરૂપો માટે જુદી જુદી જગ્યાએ વારંવાર વાપરવામાં આવ્યા છે. આમ પ્રાર્થનાની-આરતીની આ પ્રથમ કડી સ્પષ્ટ રીતે મુક્તાનંદસ્વામી પોતાના ગુરુ સહજાનંદસ્વામિને નારાયણ સ્વરૂપ ઓળખ્યા તેની કબુલાત છે.

આરતીની બીજી પંક્તિ આ પ્રમાણે પોતાનાથી થયેલ ભૂલની ક્ષમાયાચના છે.

**ચરણ સરોજ તમારા વંદુ કર જોડી ।
ચરણે શીશ ધર્યાથી દુઃખ નાખ્યા તોડી ॥ (૨)**

સહજાનંદસ્વામિ એ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે, એમ ઓળખવામાં પોતાનાથી થયેલ ભૂલ બદલ પ્રથમ મુક્તાનંદસ્વામી તેમના ચરણોમાં પોતાનું મસ્તક નમાવી બે હાથ જોડી માફ માંગે છે. પ્રથમ પંક્તિમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે મુજબ ભગવાનનો સ્વભાવ દયાળુ જ હોય તેવા વિશ્વાસથી તેમણે જેને ભગવાન જાણ્યા છે તે કેવા હોય તેનો પરિચય આપણને આપ્યો છે. પોતે જેને ભગવાન તરીકે ઓળખ્યા છે તે સહજાનંદસ્વામિ એટલા દયાળુ છે કે તેમના ચરણોમાં પ્રેમથી, પશ્ચાતાપથી કે દુઃખી હૃદયે જે વ્યક્તિ પોતાનું શીશ નમાવે છે તેના બધા દુઃખો સહજાનંદસ્વામી

ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ તોડી નાખે છે એટલે કે દૂર કરે છે. પોતે આ પદની રચનાથી ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણને પોતાનાથી તેમને સમજવામાં તથા નારાજગીથી બોલાયેલા શબ્દો બદલ માફ માંગે છે. ગુરુ રામાનંદસ્વામી દ્વારા પોતાના સ્વરૂપની સાચી સમજણ આપી સમાધિ પ્રકરણથી ઉદભવેલા દુઃખ દૂર કર્યા તેનો સ્વીકાર કર્યો છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આ પ્રાર્થના (આરતી) બોલતી વખતે મુક્તાનંદસ્વામીના હૃદયમાં પોતાનાથી થયેલ ભૂલની માફ માટેની લાગણી હતી. પરંતુ હાલમા આપણે જ્યારે આ આરતી બોલીએ છીએ ત્યારે આપણા હૃદયમાં એવી ભાવના થવી જોઈએ કે હું જેને પ્રત્યક્ષ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સર્વ અવતારના અવતારી જાણું છું એવા સહજાનંદસ્વામી, ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણ એવા દયાળુ છે કે જો આપણી થયેલ ભૂલ બદલ આપણને ખરેખર પસ્તાવો હોય, પશ્ચાતાપની ભાવના સાથે વંદન કરવામાં આવે તો તેઓ જરૂરથી આપણને માફ કરી દેશે. આવી જ રીતે જ્યારે આપણને કોઈ દુઃખ આવ્યું હોય અને અંતરથી પ્રાર્થના કરી તેમના ચરણોમાં વંદન કર્યું હોય તો આપણા સર્વે દુઃખ તોડી નાખશે એટલે કે દૂર કરી દેશે. આમ આ પદમાં મુક્તાનંદસ્વામીએ પોતાનાથી થયેલ ભૂલની ક્ષમા માંગી છે તો આપણને આપણા ઇષ્ટદેવની કરુણા પણ બતાવી છે. આ પદ જ્યારે પણ આપણે બોલીએ ત્યારે આપણી નજર સમક્ષ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણનું એ કરુણામય સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ હોવું જોઈએ અને આપણે પણ મુક્તાનંદસ્વામીની જેમ આ પદના ગાન દ્વારા આપણી લાગણી વ્યક્ત કરતા હોય એવી ભાવના રહેવી જોઈએ.

આમ પહેલી અને બીજી પંક્તિમાં સહજાનંદ-સ્વામિની ઓળખાણ અને પ્રાર્થના કર્યા પછી ત્રીજી પંક્તિમાં મુક્તાનંદસ્વામીએ પોતાના ગુરુ સહજાનંદસ્વામિ કોણ છે અને કેવા છે તેનો પોતાને થયેલો વિશ્વાસ વ્યક્ત કર્યો છે.

નારાયણ નર ભ્રાતા દ્વિજકુળ તનુ ધારી ।
પામર પતિત ઉદ્ધાર્યા અગણિત નર નારી ॥ (૩)

ત્રીજી પંક્તિમાં મુક્તાનંદસ્વામીએ પોતાની સમક્ષ પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન પોતાના ગુરૂ સહજાનંદસ્વામિને પ્રણામ કરી જણાવ્યું કે “હે, સ્વામિ હું આપને ના ઓળખી શક્યો. પરંતુ ગુરૂ રામાનંદસ્વામીની કૃપાથી મને આપની ઓળખાણ થઈ છે. આપ તો પ્રત્યક્ષ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, ભરત ખંડના અધિષ્ઠાતા શ્રીનારાયણ છો. આ પરથી એમ જણાય છે કે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ સર્વ અવતારના અવતારી છે એ વાત સહજાનંદસ્વામિ ગાદીએ બેઠા અને રામાનંદસ્વામી અંતરધ્યાન થયા પછીના થોડા વર્ષો સુધી દ્રઢ થઈ ન હતી અને આજ સર્વ અવતારના અવતારી છે એવી માન્યતા સમય જતા જેમ જેમ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની વાતો અને ઐશ્વર્યપ્રતાપ જણાતા ગયા, તેમના અનુયાયી એવા સંતો-ભક્તોના અન્ય લોકમાં વિચરણ થયા તેમ તેમ તેમના સર્વ અવતારીપણાની દ્રઢતા તેમના શિષ્યોમાં થઈ.

વધુમાં મુક્તાનંદસ્વામી પ્રભુને પ્રાર્થના કરતા જણાવે છે કે, આપે અમારા સુખને માટે અમારી ઉપર કરુણા કરી દ્વિજકુળમાં, બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ ધર્યો છે. અગાઉ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે અસુરો સાથે યુદ્ધ કરી તેમનો નાશ કરવા દ્વિજ એવા ક્ષત્રિય કુળમાં રામ અને કૃષ્ણ સ્વરૂપે અવતાર ધારણ કર્યા હતા. પરંતુ આ વખતે તો ઉપદેશ અને વર્તન દ્વારા પોતાના આશ્રીતોના અંતઃશત્રુઓનો નાશ કરવા અને પોતાના સ્વરૂપની તેઓને પ્રાપ્તિ થાય તે માટે પોતે બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ લીધો. અને પોતાને મળેલા સમાચાર મુજબ સહજાનંદસ્વામિએ જે રીતે પોતાની સામે બેઠેલા તમામ લોકોને સમાધિ કરાવી અને જેની પોતે ખાત્રી કરી અને તેથી જ તેમનાથી સાહજીક રીતે બોલાઈ ગયું કે આપ તો ગમે તેવા પતિતને પણ સમાધિ કરાવી પાવન કરી તેમનો ઉદ્ધાર કરનારા છો. આપણે પણ જ્યારે આ પદ બોલીએ ત્યારે

એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે મારી સામે પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન ઇષ્ટદેવ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને સૌની ઉપર કૃપા કરી બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મ ધર્યો અને પોતાને આશરે આવેલ પતિતોનો પણ ઉદ્ધાર કર્યો છે તો આપણે તો તેમના આશ્રયે તેમને સર્વ અવતારના અવતારી તરીકે ઓળખીને આવ્યા છીએ તો તેમની આજ્ઞાનું સતત અનુસંધાન રાખી, પાલન કરી તેમની ભક્તિ અને નિશ્ચય દ્રઢ રાખીશું તો આપણે પણ તેમના ધામમાં જઈને સુખી થઈશું.

નિત્ય નિત્ય નૌતમ લીલા કરતા અવિનાશી ।

અડસઠ તીરથ ચરણે કોટી ગયા કાશી ॥... (૪)

ચોથી પંક્તિમાં મુક્તાનંદસ્વામીએ ‘નિત્ય નિત્ય નૌતમ લીલા કરતા અવિનાશી’ એમ જે ગાયું છે તે દર્શાવે છે કે નિલકંઠવર્ણીનો મુક્તાનંદસ્વામી સાથે જે પ્રથમ મેળાપ થયો ત્યારથી તેમના જીવનની દરેક ક્રિયાઓ કે જે મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રત્યક્ષ જોઈ હતી, તેમના વિચારો જે મુક્તાનંદસ્વામીએ સાંભળ્યા હતા, રામાનંદસ્વામીએ ગુરૂ પદે બેસાડ્યા બાદના પરચા પ્રકરણ એ તમામ તેમની નજર સમક્ષ તરી આવ્યા હશે. રામાનંદસ્વામીએ પણ જ્યારે તેમણે સહજાનંદસ્વામિની ઓળખાણ આપી હશે ત્યારે પણ આ અવતાર અને તેઓના આ પહેલાના અવતારો અને લીલા વિશે પણ વિસ્તારથી સમજાવ્યું જ હશે અને તેથી હવે આ નારાયણ પોતે જ છે તેવો દ્રઢ વિશ્વાસ થયા પછી તેમને ખાત્રી થઈ હશે કે આ બધી તો આ નારાયણની લીલા જ હતી. અને તેથી જ બોલી ઉઠ્યા કે હે અવિનાશી આપે દરેક વખતે નવીન ને નવીન લીલાઓ કરી, પરંતુ હું પામર જીવ એ ઓળખી ના શક્યો. આપણે આજે જ્યારે આ પદનું ગાન કરીએ છીએ ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામિને થયેલ અનુભવ કે દર્શન કરતા અનેકગણી લીલાઓ વિશે આપણને જાણકારી છે અને તેથી આપણો વિશ્વાસ ઘણો દ્રઢ હોવો જોઈએ. ગાવા ખાતર ગાવા કરતા અથવા પ્રતિક્ષીત ક્રિયાની જેમ ગાવા કરતા, ગાતી વખતે દરેક શબ્દને બોલતા જઈએ, સંભાળતા જઈએ

અને અંતરમાં ઉતારતા જઈએ તો જ ગયેલા શબ્દોનો ખરો આનંદ અંતરમાં આવશે.

**પુરુષોત્તમ પ્રગટનું જે દર્શન કરશે ।
કાળ કર્મથી છૂટી કુટુંબ સહિત તરશે ॥..(૫)**

પોતાને થયેલ અનુભૂતિ અને નિશ્ચયનું પ્રતિબિંબ પાડતા મુક્તાનંદસ્વામીના મુખે આ પાંચમી પંક્તિ બોલાય છે. આ પંક્તિમાં મુક્તાનંદસ્વામીએ પોતાને મળેલ ભગવદ્સ્વરૂપ કોણ છે ? કેવા છે ? એનું વર્ણન કર્યું છે. મુક્તાનંદસ્વામીને રામાનંદસ્વામીએ થોડા સમય પહેલા જ પોતે કોણ હતા અને નિલકંઠવર્ણી સહજાનંદસ્વામિ કોણ છે, તે પ્રેમથી સમજાવી તેમની મુંઝવણ દુર કરી હતી. પોતાના ગુરૂએ ઘણાં ઓછા સમયમાં એટલી સ્પષ્ટ સમજણ આપી કે તે મુક્તાનંદસ્વામીના અંતઃકરણમાં એકદમ દ્રઢ થઈ ગઈ. અને પોતે ઓળખેલા પોતાના પ્રભુને પ્રાર્થના કરતા તેમના વિશેનો આટલો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય પોતાને થયેલા દ્રઢ વિશ્વાસનું પ્રતિબિંબ છે. મુક્તાનંદસ્વામીએ આ પંક્તિમાં એમ જણાવી દીધું કે આ પ્રગટ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણનું જે પણ દર્શન કરશે તે જીવ, મનુષ્ય યોનીનો હોય કે અન્ય, તે કાળથી એટલે કે પોતાના પ્રારબ્ધ ફળથી, કર્મથી એટલે કે પોતે આ જન્મમાં કરેલા સત્ કે અસત્ કર્મના ફળથી છૂટી જશે અને જે એકલો નહીં પણ પોતાના કુટુંબીજનો સહિત આવા પ્રારબ્ધ કે કર્મ ફળથી છૂટી જશે. પરંતુ આમા દર્શન કરનાર ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણને તે જ્યારે તેમના દર્શન કરતો હોય ત્યારે કેવા માને છે અને તેને પોતાની આ પુરુષોત્તમપણાની માન્યતામાં કેટલો દ્રઢ વિશ્વાસ છે તેના ઉપર આ કૃપાનો આધાર છે.

આ પદની રચના થઈ ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીની સામે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપે સહજાનંદસ્વામિ બિરાજમાન હતા અને તેમને ઉદ્દેશીને જ આ પદમાં ‘પુરુષોત્તમ’ શબ્દ પ્રયોજવામાં આવ્યો છે અને તેમના જ અનુસંધાનમાં પ્રારબ્ધ કે કર્મ ફળથી મુક્તિ કહેવામાં આવી છે. પરંતુ જ્યારે ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે

સ્વધામ ગમનનો નિશ્ચય કર્યો તે પહેલા પોતાના ભક્તોના અવલંબન માટે પોતાના અને પોતાના અવતાર સ્વરૂપોનું અર્થા સ્વરૂપે સ્થાપન કર્યું હતું અને શિક્ષાપત્રી જેવા સદગ્રંથ દ્વારા પણ પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના ભક્તોને આપ્યું અને આચાર્ય પદની સ્થાપના કરી. હવે જ્યારે પણ આ ત્રણ સ્વરૂપોમાંથી કોઈ એક સ્વરૂપ સમક્ષ આ આરતી દ્વારા ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની સ્તુતિ-પ્રાર્થના આપણે કરીએ ત્યારે આપણે પણ એ સ્વરૂપમાં ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણનો પ્રત્યક્ષપણાનો એ જ દ્રઢ ભાવ રાખવો અને વિશ્વાસ રાખવો. મુક્તાનંદસ્વામીએ ગાયેલું પદ આજે પણ એટલું જ સત્ય છે. બધો આધાર આપણા પ્રત્યક્ષપણાના વિશ્વાસમાં છે.

મુક્તાનંદસ્વામીએ ગાયેલ આ છેલ્લું પદ પોતાને ગુરૂ એવા સહજાનંદસ્વામિએ પોતાના આશ્રિતો ઉપર તેમના અન્ય અવતાર સ્વરૂપો કરતા કરેલ વિશેષ કૃપા દર્શાવે છે.

**આ અવસર કરુણાનિધિ કરુણા બહુ કીધી ।
મુક્તાનંદ કહે મુક્તિ સુગમ કરી સિધ્ધિ ॥(૬)**

પોતાની નજર સમક્ષ સાધારણમાં સાધારણ મનુષ્યો, અરે પણ-પક્ષીઓને પણ ઘણાં જન્મો-વર્ષો કે પ્રયત્નો પછી પણ અશક્ય કે દુર્લભ એવી સમાધિ એટલી સરળતાથી થઈ જતી કે બુદ્ધિશાળીને પ્રકાંડ પંડિતોના માન્યામાં ના આવે. પણ આ સમાધિઓ તો મુક્તાનંદસ્વામીએ પોતાની સમક્ષ જોઈ અને તપાસી છતાં ઉપર મુજબની માન્યતાઓને કારણે વિશ્વાસ ના આવ્યો. સહજાનંદસ્વામિની આ કરુણાસભર સામર્થ્ય તેઓ સમજી ના શક્યા. પણ આ જ પ્રસંગને પોતાની નજર રાખી તેમણે આ પંક્તિમાં ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની કૃપાનું વર્ણન કર્યું છે. મુક્તાનંદસ્વામીના સ્મૃતિ પટલમાં પોતાની સમક્ષ વિરાજમાન નારાયણનું સ્વરૂપ અને તે પહેલાના તેમના અનેક અવતારો દ્વારા પોતાના આશ્રિત ભક્તોના કરેલા કલ્યાણ અને તેની રીત દ્રશ્યમાન થઈ અને પછી તરત જ એવો વિચાર આવ્યો કે તે અવતાર સ્વરૂપોના સમય કરતા આ સમયે, અવસરે ભગવાને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના

કોઇ બંધન કે પ્રયાસોને ધ્યાનમાં રાખ્યા સિવાય પોતાની સમક્ષ પોતાને આશરે આવેલ ભક્તજનોની ઉપર અપાર કૃપા કરી સમાધિ કરાવી પોતાના ધામમાં પોતાના અને પોતાના ભક્તોના દર્શન કરાવ્યા. ઘણાં ભક્તોને તો તેઓ જે અવતાર સ્વરૂપને પોતાના ઇષ્ટદેવ માનતા તે અવતાર સ્વરૂપોના દર્શન તે તે અવતાર સ્વરૂપોના ધામમાં કરાવ્યા અને પછી તે સ્વરૂપો પોતાના સ્વરૂપમાં લીન થઇ જાય છે એમ દર્શન કરાવી તેઓને ધન્ય કરી દીધા. આટલી સરળતાથી કંઈ પ્રયત્ન વગર કેવળ પોતાની કરુણાથી ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણે તે તમામ આશ્રિતોને મુક્તિ અપાવી અને આમ મુક્તિ કે જે જીવને ઘણી જ દુર્લભ છે તે સુગમ-સરલ બનાવી. આમ આ પંક્તિમાં મુક્તાનંદસ્વામીએ પોતે ઓળખેલ ભગવદ્સ્વરૂપ કોણ છે અને કેવું છે તેની પોતાના ગુરુ સહજાનંદસ્વામિ સમક્ષ કબુલાત કરી છે. ભગવાન શ્રીહરિ વિશે મનુષ્યભાવ ટળી ગયો અને દિવ્યભાવ આવ્યો તેની આ પંક્તિમાં પ્રતીતિ થાય છે. આજે આપણે જ્યારે આ પંક્તિનું ગાન કરીએ ત્યારે એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે આપણે આપણા ઇષ્ટદેવના જે સ્વરૂપની સામે બેસી આ આરતી કે પ્રાર્થના કરીએ છીએ તે આપણા ઇષ્ટદેવ કેટલા દયાળુ છે, કરુણાનિધિ એટલે કે કરુણાના કરનારા છે કે હવે પહેલાની જેમ વર્ષોના વર્ષો સુધી ભૂખ્યા-તરસ્યા રહી જંગલમાં જઈ તપ કરવાની જરૂર નથી. પોતાને મળેલા આ સ્વરૂપની દ્રઢ નિષ્ઠા અને તેમની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા સહિતની તેમની ભક્તિ જ આપણને જીવન-મરણના ફેરામાંથી મુક્તિ અપાવી તેમના ધામમાં વાસ કરાવશે. આ વિચાર એ મુક્તાનંદસ્વામીની આપણને આ પદ્ધતિ અપાયેલ ખાત્રી પણ છે. આ આરતી-પ્રાર્થના ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે સ્થાપેલા તથા ગાદીસ્થ આચાર્યશ્રી દ્વારા સ્થાપેલ પોતાના અર્ચા સ્વરૂપો, પોતે સ્થાપેલ આચાર્યશ્રીના સ્વરૂપો કે તેમના પોતાના દ્વારા કરાવેલ સતશાસ્ત્રોના સ્વરૂપોની પ્રત્યક્ષ જ ગાન કરવી જોઈએ પરંતુ ભગવાનના ભક્ત જે

અક્ષરમુક્તની અવસ્થાને પામ્યા હોય તો તેને ઉદ્દેશીને આ આરતીનું ગાન ન કરી શકાય.

ખાસ વિનંતી

મુક્તાનંદસ્વામી દ્વારા તેમની અંતઃસ્ફૂરણાથી બોલાયેલ આ આરતી-પ્રાર્થના તેમણે પોતે જેમને નારાયણ સ્વરૂપ જાણ્યા છે એવા ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયમ સમક્ષ પ્રત્યક્ષ ગાન કરેલ છે અને આજે પણ જો આપણે આ આરતીનું જ્યારે પણ અને જ્યાં પણ ગાન કરીએ ત્યારે એ જ આપણા ઇષ્ટદેવ ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પ્રત્યક્ષ હાજર છે એ વિશ્વાસ દઢ હોવો જોઈએ. આ આરતી-પ્રાર્થનાના શબ્દો કે તેમાં રહેલી ભાવના મુજબ શ્રીસ્વામિનારાયણે શિક્ષાપત્રી શ્લોક ૧૧૫માં જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્ય કે દેવાદિક જે જીવ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્ત હોય કે બ્રહ્મવેત્તા હોય તો પણ તેમને માટે કે તેમની સમક્ષ આ આરતી-પ્રાર્થનાનું ગાન ના થાય. પરંતુ હમણાં હમણાં છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી જ્યારે કોઈ સત્સંગી અક્ષરધામમાં પધારે ત્યારે તેના મૃત શરીરને ઉદ્દેશીને કે તે ભગવદ્સ્વરૂપ છે તેમ માનીને આ આરતી ગાવામાં આવે છે તે ખરેખર દુઃખદ છે કેમકે જીવ જ્યારે પોતાનું શરીર છોડી દે છે તે પછી તરત જ તેમાં નિર્જીવ શરીર બગડવાની રાસાયણિક ક્રિયા શરુ થઈ જાય છે અને તેમાં વિકારો પ્રવેશ કરવા માંડે છે. તેથી તે પવિત્ર ગણાતું નથી. ઉલટાનું તેના સ્પર્શ બાદ સ્નાનથી આપણે આપણી જાતને શુદ્ધ કરવી પડે છે. વિરસદ મંદિરના પ્રથમ મહંત પ. પૂ. અ. નિ. જ્ઞાનજીવનદાસજી સ્વામીએ જ્યારે દેહ મુક્યો ત્યારે તેમના દેહને આખા વિરસદ ગામમાં વાજતે-ગાજતે ફેરવ્યા બાદ તેમના અગ્નિસંસ્કાર માટે, કે જે મંદિરની પાછળના ભાગે કરવાનો હતો, મંદિરના મુખ્ય પ્રવેશ દ્વારેથી મંદિરના પરિસરમાં લાવવાનો હતો અને તેમના કૃપાપાત્ર પ. ભ. અ. નિ. શ્રી ઇશ્વરલાલ લાભશંકર પંડ્યા (મોટાભાઈ), નડિયાદના, પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે મંદિરના પગથિયા ઉપર બેસી સ્વામીની યાત્રા પરત ફરે તેની રાહ જોઈને બેઠા હતા. તે જ વખતે પણ યાત્રા મંદિરમાં મુખ્ય

દ્વારેથી પ્રવેશ કરે તે પહેલા ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે તેમને દર્શન આપ્યા અને જણાવ્યું કે આ જ્ઞાનસ્વામી તો મારા પ્રિય છે છતાં એક મર્યાદા ખાતર આ મંદિરમાં જ્યાં મારા અર્ચા સ્વરૂપો, મૂર્તિઓ છે તેની સામે આવેલ મુખ્ય પ્રવેશ દ્વારથી તેમની યાત્રાને પ્રવેશ ના અપાય. આમ શ્રીજી મહારાજે પણ જણાવ્યું કે દેહમાંથી જીવ નીકળી જાય પછી તે અપવિત્ર ગણાય અને તેમાં ભગવાનનું અંતર્યામી તરીકે કે અન્ય કોઈ રીતે પ્રત્યક્ષપણું હોતું નથી. આ સિદ્ધાંત અનુસાર કોઈપણ નશ્વર દેહની પાસે આ રીતે આપણા ઇષ્ટદેવ આપણી સમક્ષ વિરાજ્યા છે અને આવો તેમનો મહિમા છે એવી આરતી કે પ્રાર્થના ન ગવાય.

આ રીતે તો આપણે ઇષ્ટદેવને ખરેખર ઓળખતા નથી એમ લાગે. આ આરતી તો એટલી સમૃદ્ધ છે કે જો ગાતી વખતે આપણે જો આપણી સમક્ષ હાજર ભગવદ્સ્વરૂપ સાથે પ્રત્યક્ષ વાત કરતા હોય એવી ભાવના હોય તો તેના પરિણામે આપણે આપણા ઇષ્ટ ભગવદ્સ્વરૂપની વધારે નજીક જઈએ છીએ. આ આરતી ભગવાનના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ સમક્ષ ગાન કરાય પણ કોઈ અક્ષરનિવાસી જીવના નશ્વર દેહ પાસે ના ગવાય. આ વિચારો સાથે જે સત્સંગીજનો સંમત હોય તેઓને વિનંતી કે જ્યાં જ્યાં પણ આ રીતે આવા પ્રસંગે આરતી ગવાતી હોય તો સમજાવીને બંધ કરાવે.

અસુરોના રાજા બળિએ દેવલોક પણ જીતી લીધો. પછી તેણે, વિશ્વજીત નામનો મહાયજ્ઞ શરૂ કર્યો. યજ્ઞ કાર્ય તો શુભ અને ધર્મ્ય હતું. પણ તે પાછળ હેતુ અશુભ-અધર્મ્ય હતો. સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ, ત્રણે લોકને કાયમ પોતાના પગની એડી નીચે દબાવેલો રાખવા માટે તેણે યજ્ઞ શરૂ કર્યો હતો. તે મહાવિદ્વાન હતો, ધર્મનિષ્ઠ હતો, દાન કરવામાં તો તેનો જોટો જડે તેમ નહતું. પણ તેનું એને ભારે અભિમાન હતું. એના ગર્વનું ગંજન કરવા અને બહેકી ગયેલી એની બુદ્ધિને ઠેકાણે લાવવા સારું ભગવાન, વામન રૂપે પ્રગટ થયા. જનોઈ, છત્ર, દંડ, કમંડળ વગેરે બટુક બ્રહ્મચારીના ચિહ્નો ધારણ કરીને તેની યજ્ઞશાળામાં આવ્યા. તેમને ત્યાં આવેલા જોઈને, જે જોઈએ તે માગી લેવાનું રાજા બળિએ કહ્યું, ત્યારે વામનજીએ, અતિનમ્રતાથી માત્ર પોતાના ત્રણ ડગલાં જેટલી જ પૃથ્વી મળવાની માગણી કરી. “એમાં તે શું માગ્યું ?” એવું તુચ્છકારથી બોલીને, એને વામનજીને માગણી પ્રમાણે ત્રણ ડગલાં પૃથ્વી આપવાનો, હાથમાં પાણી લઈને સંકલ્પ કર્યો. એટલે તરતજ બટુક, વામન મટીને વિરાટ થયા. બે ડગલાંમાં તો તેમણે ત્રિલોક માપી લીધું અને ત્રીજું ડગલું, અભિમાની બળિરાજાના માથે મૂકીને, તેને પાતાળમાં ધકેલી દીધો અને ત્યાં કાયમ રાજ ભોગવ્યા કરે એવી વ્યવસ્થા કરી આપી.

આ તો પુરાણ પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ કથા છે. પણ તેનો સાર, આજે, મુમુક્ષુ માત્રે, સમજવા જેવો છે. મુમુક્ષુ માત્રે, જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ પણ તે સાથે જ તેણે વિનમ્ર બનવું જ જોઈએ; પોતે જાણ્યું છે તે કરતાં જાણવાનું હજી ઘણું બાકી છે અને પોતાના કરતાં વધારે જ્ઞાન ધરાવનાર પુરુષો અનેકાનેક છે એવું તેણે ખાસ સમજવું જોઈએ. ધર્મનું પાલન, તેણે અવશ્ય કરવું જોઈએ. પણ સાથે જ, પોતાના જેવું ધર્મનું પાલન બીજું કોઈ જ કરતું નથી એવું મિથ્યાઅભિમાન કદી ન સેવવું જોઈએ. ઉલટું બીજાઓના ધર્મ જીવનમાંથી, પોતાની ખામીઓ દૂર થાય એવું કંઈ સારતત્ત્વ તેણે ગ્રહણ કરવું જોઈએ, શક્તિ પ્રમાણે, દાન તેણે અવશ્ય આપવું જોઈએ. પણ તે પાછળ કીર્તિ કમાવવાનો હેતુ ન હોવો જોઈએ પણ સ્વપરહિત સધાય એજ હેતુ હોવો જોઈએ. પણ મુમુક્ષુ વિદ્યા સંપાદન કરે, ધર્મ પાળે, ધન આપે, યજ્ઞાદિક શુભ

કાર્યો કરે, પણ તે સાથે જ જો બળિરાજાની પેઠે ગર્વમાં અંધ બને તો તે, મહાપ્રયત્ને મેળવેલા ઉચ્ચ સ્થાનમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે, જે કંઈ મેળવેલું હોય તે ગુમાવી બેસે છે અને બળિની પેઠે પાતાળમાં ધકેલાઈ જાય છે, જ્યાં તેને કાયમ બંધનમાં રહેવું પડે છે.

મુમુક્ષુને, સદ્ભાવ્યે, જ્યારે સત્સંગનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ભગવદ્ભક્તિ કરતો થાય છે, ત્યારે તે, ધીમે ધીમે, આત્મોન્નતિના શિખરો એક પછી એક સર કરતો જાય છે. થોડા વખતમાં જ, તે અજ્ઞાની મટીને જ્ઞાની થાય છે, અભક્ત મટીને ભક્ત બને છે અને વામન મટીને વિરાટ થાય છે. પણ ત્યારે જો તેણે દેહ નિર્વાહ માટે જે ટેવો-મારે તો આ જોઈએ અને આમ જ જોઈએ, આટલું જોઈએ, આવી રીતે અને આ સમયે જ જોઈએ વગેરે પ્રકારની ખાનપાન વસ્ત્ર અને રહેણીકરણની જે ટેવો પાડેલી હોય છે તે, તેવી ને તેવી ચાલુ રહી હોય અથવા ધર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિના માર્ગે પોતે આગળ વધેલો હોવાથી, પોતાની સાથે બીજાઓએ અમુક રીતે જ વર્તવું જોઈએ એવી અથવા સત્સંગમાં આગળ વધેલા યા આગલી હરોળમાં સ્થાન પામેલા પુરુષોના યોગમાં, એક યા બીજા કારણે પોતે આવ્યો હોય એટલે પોતે પણ કંઈક છે એવી માન્યતા ધરાવતો હોય ત્યારે તે વૃત્તિઓ પણ, વામનજીએ વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તે સાથે જ બટુકવેશની ઉપાધિ તરીકે તેમણે ધારણ કરેલા છત્ર, દંડ અને કમંડળ પણ વિરાટ બની ગયા તેમ, વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અને ત્યારે મહાન બળિરાજા પાતાળમાં ધકેલાઈ ગયો અને ત્યાં બંધનવશ થયો અને તે સાથે વિરાટ બનેલા વામનજીને પણ તેના દ્વાર આગળ, કાયમ ઊભા રહેવા રૂપી બંધનમાં રહેવું પડ્યું. તેમ જ્ઞાની અને ભક્ત થયેલા પુરુષે જો પોતાની દેહરૂપી ઉપાધિની આદતોને વિરાટ બનવા દીધી હોય તો તે પણ મોક્ષરૂપી ઉર્ધ્વમાર્ગમાંથી અટવાયા કરે છે, અર્થાત્ જ્ઞાન અને ભક્તિના માર્ગે આગળ વધવા ઇચ્છતા સૌ કોઈ માટે, આ મોટામાં મોટું ભયસ્થાન છે. આ ભયસ્થાન સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ છે, એટલે તે એકદમ કળી શકાતું નથી. વળી બીજાઓ તરફથી, તેને એક યા બીજા નામે અને રીતે પોષણ પણ મળતું હોય છે. એટલે એનું જોખમ સહસ્રગણું વધી જાય છે માટે સૌ કોઈએ, તે સામે જાગ્રત રહેવાની જરૂર છે.

સંત - અમૃત - ઉપદેશ

(નોંધ :- કચ્છ-ભૂજના મહાપ્રતાપી સંત સમર્થ સ્વામી અ.નિ. શ્રી અક્ષરજીવનદાસજીએ અનેક મુમુક્ષુઓને આલોક-પરલોકમાં સુખિયા કરી એકાંતિક ભક્તો બનાવ્યા છે. તેઓશ્રી અવારનવાર કચ્છના હરિભક્તોને પત્રદ્વારા હરિ મંદિરની સેવા કાળજી શ્રીજી આજ્ઞાનુસાર કરવા અંગેની સૂચનાઓ આપતા. આવા પત્રોમાંથી મંદિરનાં સેવા-વ્યવહાર ઉપરાંત, સર્વજીવ હિતકારી અમૃત-ઉપદેશો પણ ખુબ કાળજીપૂર્વક આપતા. આવા પરોપકારી પ.પૂ.સ.ગુ. અ.નિ. અક્ષરજીવનદાસજીએ હરિભક્તો-સંતો પ્રત્યે લખેલ પત્રોમાંથી સર્વજીવહીતાવહ ઉપદેશોના અંશો “સત્સંગ પ્રદીપ”માં પ્રગટ કરવાની પરવાનગી ભૂજ મંદિરના મહંત સ્વામી સ.ગુ. પૂરાણીશ્રી ધર્મનંદનદાસજીએ રાજી થઈ આશિષપૂર્વક આપવાથી આ વિભાગમાં તે તે અંશો ક્રમશઃ આપવામાં આવશે.)

“....દયા ધર્મકો મૂલ હૈ, પાપ મુલ અભિમાન,
તુલસી દયા ન છોડીએ, જબ લગઘટમેં પ્રાણ,
તીન દોષકું છાંડીએ, કામ, લોભ અરૂ રોષ,
તુલસી તીનું ન છાંડીએ, દયા, શીલ, સંતોષ.....”

આપણને જેવી પ્રાપ્તિ થઈ છે તેવી સત્યુગમાં કોઈને થઈ નથી. ને આપણને જેવા ભગવાન મળ્યા છે, એકાંતિક મળ્યા છે તેવા કોઈને મળ્યા નથી. માટે આ સમો તો બહુ જ સાચવ્યા જેવો છે. તો દેહે કરીને, મને કરીને, વચને કરીને, ધને કરીને, જે કાંઈ ભગવત્ સંબંધી કરીએ તે સર્વે ખરી રીતે લેખે આવે તેવું છે.....”

“....ભગવદીય સહુ છે, પણ ત્રણ ગુણનું કાર્ય જીવમાં છે. તેની સાથે સત્પુરુષનો વિચાર વિવેક રાખે તો કોઈ જાતનો વાંધો ન આવે. પણ તે વાત સમજવી ઘણી મુશ્કેલ છે.....”

“.....વિક્ષેપ મટાડ્યા વિના અંતરમાં કોઈને શાંતિ નહીં રહે ને ભગવાન ભજવાનું પણ સુખ નહિ આવે એ સૌ કરતાં મોટું નુકસાન છે. તે વાતની શ્રીજી મહારાજના આશરાથી માલૂમ પડે છે. ને જેને પોતાના જીવનું નથી કરવું તે તો જન્મારો વૃથા ખોઈ નાખે છે. માટે આપણે જગતના જીવની પેઠે મોહવશ થઈને આયુષ્ય વૃથા ખોવી નથી. ને ભગવાન આ ને આ દેહે કસર માત્ર ટાળીને અક્ષર મુક્તોની સભામાં બેસવું છે - તેવો ખટકો રાખશો.....”

“....વહેવાર બહુ દુઃખરૂપ છે. આપ સૌ સમજી અને જ્ઞાની છો. તો ધીરે ધીરે કામનો ભાર ઉતારી દેશો ને સુખેથી ભગવાન ભજય તેવો વખત લેશો. વહેવારનું કોઈએ પૂરું કર્યું નથી અને કરશે પણ નહિ શ્રીજી મહારાજ રાખે તેમ રહેવું. ત્યાં સહુને કથા-વાર્તાનો-ભગવાન ભજવાનો ખટકો રખાવશો.....”

“....કથા વાર્તા મનન કરવાનો-ભગવાન ભજવાનો ઘણો ખટકો રાખશો ત્યારે આપણાં સર્વે કામ પૂરાં થાશે. આલોકનું સર્વે દુઃખનું ભરેલું છે. તેને જીવ પ્રાણી વળગ્યાં છે તે કોઈ સુખી નથી. આપણને આવો જોગ મળ્યો છે તો જેવું છે તેવું જાણીને મોહ ટાળી, વાસના ટાળીને, ભગવાનની મૂર્તિમાં હેત થાય તેવો ખટકો રાખશો અને સહુને પણ રખાવશો. તો લાખું કરોડું રૂપીઆ ખરચતાં જેવું કામ ન થાય તેવું મોટું કામ થઈ જાશે.....”

“સત્સંગ પ્રદીપ” ને ભેટ આપનારની શુભ નામાવલિ			
ક્રા. રકમ	નામ	ગામ	પ્રસંગ

૬૦૦-૦૦	વિશ્વેશ હરિશચંદ્રભાઈ ચૌહાણ	વડોદરા	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૫૦૦-૦૦	સુરેશભાઈ કે. શાહ	ગાંધીનગર	દિવાળી પર્વ નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૧-૦૦	સુરેશભાઈ ઇશ્વરભાઈ પ્રજાપતી	નડીઆદ	ચિ. અક્ષરના જન્મદિન નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૧-૦૦	બીપીનચંદ્ર એ. જોષી	ભાવનગર	જન્મદિન નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦-૦૦	સુરેશભાઈ ઇશ્વરભાઈ પ્રજાપતી	નડીઆદ	ચિ. હિતેશાના લગ્ન નિમિત્તે શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે
૧૦૦-૦૦	દિનેશચંદ્ર અંબાલાલ જોષી	વડોદરા	શ્રીજી પ્રસન્નતાર્થે

આજીવન લવાજમ :
દેશમાં રૂ. ૨૫૦-૦૦
છૂટક નકલ રૂ. ૫-૦૦

Registered with Registrar of News Papers for India Under No. GujGuj/2016/69394
Postal Regd. No. VDR (E)/355/2020-2022 Valid Upto 31-12-2022
Posted at RMS, Vadodara on 22nd of Every Month

સત્સંગ પ્રદીપ

મોટાનું વચન માન્ય રાખવું

“.....મોટા પુરુષ જે કહે તે પ્રમાણે ‘હા’ કહેતાં શીખવું
જોઈએ તેમાં જ કલ્યાણ છે. હરિનવમીના અપવાસને દહાડે વડતાલમાં
કપિલમુનિના કહેવાથી પોતે ભગવાનનો થાળ જમ્યા હતા એ વાત
કરી બતાવી. બ્રહ્મચારીએ કહ્યું કે તમારી હરિનવમી ફળી, માટે
તમે બેસી જાઓ. આવે પ્રસંગે પોતાની હઠને વળગી ના રહેવું.
‘ઊંઠું’ કરવા બેસીએ તો ખરો લાભ ગુમાવીએ. આ તો અપવાસ
વળ્યા અને થાળની પ્રસાદી મળી.....”

-“સત્સંગ સુધા” માંથી

BOOK-POST

From :

Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal
Ashwinbhai Babubhai Shah,
“Gurukrupa”,
Zaghdia Pole, Nagarwada,
NADIAD-387001. (India)

To/પ.ભ.શ્રી

Owner : Shree Swaminarayan Satsang Seva Mandal. Publisher : Ashwinbhai Babubhai Shah
Printer : Bipinbhai Ratilal Patel and Printed at : Vakal Printery, No. 01-17-475-951-000-101 of Ward No-1
situated at Jogidas Vitthal's Pole, Raopura, Vadodara.
Published from : “Gurukrupa”, Zaghdia Pole, Nagarwada, Nadiad-387001 (India).
Editor : Ashwinbhai Babubhai Shah

વર્ષ : ૬ : અંક : ૭ ૨૨-૧૧-૨૦૨૧ 20 નવેમ્બર-૨૦૨૧ સત્સંગ પ્રદીપ